

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

KORNELI KEKELIDZE GEORGIAN
NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

თბილისი • TBILISI

2019

M RAVALTAVI

Philological and Historical
Researches

Published since 1971

26

ქართული
რეალთაუკი

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიგანი

გამოდის 1971 წლიდან

გამოცემა ეძღვნება მიხეილ ქავთარიას ხსოვნას

მიხეილ ქავთარია

2019 წელს სექტემბერში მიხეილ ქავთარია თავისი დაბადების 90 წლის ფართოდ აღნიშვნას აპირებდა. კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი მისგან მალეულად 90 წლის იუბილეს საზეიმოდ აღნიშვნისათვის ემზადებოდა, მაგრამ ამაოდ... ვინ ელოდა ასეთ დასასრულს!

80 წლის მიშა ქავთარიასადმი მიძღვნილ სამეცნიერო წიგნს „მუშაუი სულიერისა ვენახისაჲ“ მისმა ერთმა მეგობარმა ვალაკტიონის სიტყვები წაუმძღვარა: „თითქოს ბერდები? არაფერია, ათასი წლისაც არ დაბერდები!“

საოცარი თანხვედრა აღესრულა: მიშა ქავთარია დაუბერებლად, ცინცხალი გონებითა და სიცოცხლის ახალგაზრდული მუხტით საესე წაიდა ამქვეყნიდან.

წვიდა და დატოვა უზომო გლოვა თავის ოჯახში, არანაკლები წუხილი დატოვა ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ხელნაწერთა ინსტიტუტმა დაკარგა პიროვნება, რომელიც მისი სახე იყო. მინდა გავიხსენო მისეილ ქავთარიას კიდევ ერთი მეგობრის სიტყვები: „მხედველობაში უნდა გექონდეს სრულიად განსაკუთრებული ფენომენი, რასაც შეიძლება ასე ეწოდოს: „მისეილ ქავთარია / ხელნაწერთა ინსტიტუტი“. ესაა სიპართლე, მაღლობა ამის გამო მას“. ბენდინია ადამიანი, რომლის პიროვნებასთან აიგივებენ კულტურისა და მეცნიერების ისეთ სათუთ კერას, როგორცაა ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

ეს სიტყვები სრულიად არ არის ყალიბი პათეტურობით გაქღერებული. მიშას ცხოვრების, მეცნიერული მოღვაწეობისა და სულიერ-ინტელექტუალური ყოფის ყოველი წუთი ქართულ ხელნაწერებთან იყო დაკავშირებული. ალბათ, განგებამ ისურვა, მისეილ ქავთარიას პიროვნებაში შეუბღალავად აურეფილიყო ის გენეტეური მუხტი, რომელიც მას მისი დიდი წინაპრებისგან – კორნელი კეკელიძისა და კალისტრატე ცინცაძისგან – გადმოეცა. ხელნაწერთა ის მეჭვილრება, რომელიც საუკუნეების წინ დაგვიტოვებს ჩვენმა წინაპრებმა ანდერძით: „ჩუენთა მომავალთა ნათესავთათვს“, კეკელის ფართო ასპარეზზე გამოიტანეს დიღმა მეცნიერებმა. მისეილ ქავთარიამ გააგრძელა მათი საქმე, მთელი თავისი ცხოვრება მიუძღვნა ქართული ხელნაწერების კვლევას. შედეგად წარმატებული აღმოჩნდა: მაღალი მეცნიერული ღონით გამოჩენილი ნაშრომები ფილოლოგიაში, ისტორიაში, წყაროთმცოდნეობაში ...

ეს ყველაფერი იყო მისი შინაგანი ცხოვრების ძახილი, მისი ინტერესებისა და მისწრაფებების ბუნებრივი სფერო. ეს განწობა სუფევედა ხელნაწერთა ინსტიტუტში, მის ოთახში, რომლის კარები აღრიან დიდიდან საღამომდე ღია იყო ყველა მოსურნისათვის. აქ თავისუფლად ბუობდნენ საჭირბოროტო საკითხების შესახებ, მიშასგან ელოდნენ კონსულტაციას. ყველამ კარგად უწყოდა, რომ ის იყო კაცი, რომელსაც წუკითხვა არ რჩებოდა არც ერთი წიგნი, რომელიც ქართველოლოგიურ პრობლემებს ეხებოდა. ვალაკტიონმა ბრძანა: „არის მუითხველი მშვენიერი წიგნის და არის მხოლოდ გადამუითხველი“. მიშა გადამუითხველი არასდროს ყოფილა. კითხულობდა დიდი ინტერესით, პროფესიული ცოდნით და, საჭიროების შემთხვევაში, ავტორსა თუ დაინტერესებულ პირებს დამატებით ინფორმაციებს უწურველოდ აწუდიდა.

ეს იყო მეცნიერების სფერო, მაგრამ მიშა განსაკუთრებით გამოჩენილი იყო როგორც ადამიანი. იგი თავისუფალი იყო ყოველგვარი პატივმოყვარეობისაგან, სახელის ძიებისაგან. თავმდაბლობა, მოყვასზე ზრუნვა, ყველასთვის ხელის

გაწვდენა და უშურველად დახმარება – ასეთი იყო მიშა. იგი ვასცემდა სიყვარულს და სიყვარულსავე უხვად იძიდა გარშემო მყოფთაგან.

ასე გაილია მიხეილ ქავთარიას ხელნაწერთა ინსტიტუტში ყოფნის სამოცდახუთი წელი – თავდაუშოგავი შრომისა და აღამიანებთან ერთგული თანაარსებობის სამოცდახუთი წელი.

მიშა სექტემბერს ელოდებოდა. მეუღლესთან, შვილთან და შვილიშვილებთან, მეგობრებთან ერთად უნდა ეზვიმა ოთხმოცდაათი წელი. აღარ დასცალდა... მაგრამ მიხეილ ქავთარია აქ არ დასრულებულა. მისი სიცოცხლე, მისი სიყვარული, მისი საქმე გავრძელებს. მიშა ქავთარიას მსგავს პიროვნებებს დაუწევს არ უწერიან. იგი ხელნაწერთა ინსტიტუტში იცოცხლებს როგორც ხელნაწერებზე გადაცემული ერთი მესამიწველე, როგორც „მუშაკი სულიერისა ვენახისა“.

„მრავალთავის“ 26-ე ტომში წარმოდგენილია ფილოლოგიურ-კოდიკოლოგიური, ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ხასიათის, ხელნაწერი წიგნის ხელოვნებისა და ისტორიის და სხვ. სამეცნიერო კვლევები, რომლებიც ქართული მწერლობის, ისტორიისა და კულტურის საკითხებს ეხება; აგრეთვე, წარმოდგენილია ინფორმაცია ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის 2017-2019 წლების გამოცემების შესახებ.

სარედაქციო კოლეჯია

ცისანა აბულაძე, ზაზა ალექსიძე (მთავარი რედაქტორი),
დარეჯან კლდიაშვილი, ნინო მელიქიშვილი,
თამარ ოთხმეზური, მაია რაფავა, მზია სურგულაძე, ეთერ ქავთარაძე,
დავით შენგელია (პასუხისმგებელი მდივანი)

ტომის რედაქტორები: მზია სურგულაძე, დავით შენგელია

EDITORIAL BOARD

Tsisana Abuladze, Zaza Alexidze (editor-in-chief), Darejan Kldiashvili,
Nino Melikishvili, Tamar Otkhmezuri, Maia Raphava, Mzia Surguladze,
Eter Kavtaradze, David Shengelia (Executive Secretary)

Editors of the volume: Mzia Surguladze, David Shengelia

ISSN 0234-7385 („მრავალთავი“)

© კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2019

შინაარსი

ფილოლოგია

ხათუნა გაფრინდაშვილი

საფრანგეთის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული პალიმფსესტი (Par.Geo.5).....17

ლია კიკნაძე

ბერძნულ-ქართული ხელნაწერის ქართული ტექსტები 31

მაია მაჭავარიანი

წმ. დიმიტრი თესლონიკელის „წამების“ ბერძნული რედაქციები და მათი დათარიღების ინტერპრეტაციისათვის 52

ნინო მელიქიშვილი

წმ. იოანე დამასკელის ღვთისმშობლის მიძინების ჰომილიების ქართული თარგმანების ურთიერთიმართება და მათი ბერძნული წყარო 64

ნათია ნაცვლიშვილი

დავით გარეჯელისადმი მიძღვნილი სადღესასწაულო მსახურების წეს-განგება A-160-ის მიხედვით..... 85

თამარ პატარიძე

პალესტინაში არაბული და სირიული ენიდან შესრულებული თარგმანები 94

მაია რაჭავაძე

ტაო-კლარჯეთიდან ათონამდე, ათონიდან გელათამდე (ქართულ-სომხურ ლიტერატურულ ურთიერთობათა კონტექსტში) 114

ლაშა ტყეშელაშვილი

წმინდა მაქსიმე აღმსარებლის სახელით ცნობილი ასკეტური ძეგლი „სიტყვებისათვის ვნებათაჲსა“ და მისი ექვთიმე ათონელისეული თარგმანი 127

დავით შენგელია

დანუსხვა – ძველი ქართული სიტყვა..... 139

ნესტან ჩხიკვაძე

ევსები კესარიელის კანონი IX-X საუკუნეების ქართულ ოთხთავებში 159

კახა შჩერბაქოვი

ადრეული ცნობები წმინდა გიორგის შესახებ და მისი კულტის ასახვა „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებაში“ 168

ისტორია – წყაროთმცოდნეობა

ზაზა ალექსიძე	
არსენი ვაჩეს ძე.....	193
ხათუნა ბაინდურაშვილი	
ირანის ადმინისტრაციული პოლიტიკა და აღმოსავლეთ საქართველო (XVII-XVIII სს.).....	205
თამარ მესხი	
ჩვენთვის უცნობი ქართული ძეგლი საბერძნეთში („პანალია ტორნიკი“).....	221
მზია სურგულაძე	
ტაო-კლარჯეთის კულტურული ტენდენციები და ბიზანტიური სამყარო.....	230
თეა ქართველიშვილი	
სასისხლო პრივილეგიების პოლიტიკური არსი იმერთა მეფე ბაგრატ III-ის ზეობისას.....	248
ვიქტორ ჩხანიძე, ანდრეი ვინოგრადოვი, შოთა გუგუშვილი	
აინახვის წმ. გიორგის მონასტრის XI საუკუნის ქართული ბეჭედი.....	271

ხელნაწერი წიგნის ხელშეწობა

მანია კარანაძე	
მინიატიურისა და ტექსტის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის ქართულ ფსალმუნში.....	279
როსტომ კაჭანიძე	
დეკანოზ ალექსი მესხიშვილის მოხატული ხელნაწერი წიგნები.....	297

ხელნაწერი წიგნის ისტორიიდან

ია ბაჩიჩილაძე	
ქართველ ქალთა მნიგნობრულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა ძველ საქართველოში (გადამწერი ქალი მეფეთ-მეფისა ასული ასთანდარ).....	311
ია ბაჩიჩილაძე	
მარტვილის სამონასტრო წიგნსაცავი.....	318
აპოლონ თაბუაშვილი	
კიდევ ერთხელ წიგნის ღირებულების შესახებ (XI-XVIII სს.).....	332
თამარ ოთხმეზური	
ანტიოქიის რეგიონის ქართული მნიგნობრული პროცესების რეკონსტრუქციისათვის – „კნინოდენითა გემოჲსხილვითა გიჩუენოთ გემოჲ მდინარისა დიდისა“.....	350
დალი ჩიტუნაშვილი	
წიგნის შექმნის ისტორია შუა საუკუნეებში (ერთი სინური ხელნაწერის O/Sin.Geo-6-ის მაგალითზე).....	378

წყაროთა კვლევის მეთოდოლოგია

თამარ აბულაძე

სამეცნიერო შინაარსის ხელნაწერები: ინტერდისციპლინური კვლევა,
შედეგები და პერსპექტივები..... 388

ქსამა მანია

ილია ჭავჭავაძის პირად არქივში დაცული უბის წიგნაკების
აკადემიურ გამოცემასთან დაკავშირებული პრობლემები 406

რესტავრაცია-კონსერვაცია

ივოლდა ჯიქიძე, რევაზ კლდიაშვილი, შორენა თავაძე

წიგნსაცავის მიკოფლორის შესწავლისათვის (კორნელი კეკელიძის
სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის საცავების მაგალითზე)..... 424

ჰუბარტ კაუფჰოლდი

ქართველოლოგიური კვლევის ისტორია გერმანიაში 433

მეცნიერების ისტორიიდან

ნუგზარ პაპუაშვილი

გრიგოლ ფერაძე – სოლომონის „ქებათა ქების“ მთარგმნელი და
კომენტატორი..... 476

ლიანა სამყურაშვილი

ორიენტალისტთა მოღვაწეობა კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში 60 წლის განმავლობაში..... 488

ლელა შათირიშვილი

სოლომონ იორდანიშვილი – ქართული ხელნაწერების მკვლევარი 521

რეცენზია

ქეთევან გიგაშვილი

რეცენზია ლია კიკნაძის მონოგრაფიაზე, „ვასილ ჭილაძე
– ახალი სახელი ქართულ ლექსიკოგრაფიაში“ 528

თამარ ოთხგეგუში

ქართული პალიმფსესტები ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში 535

მეცნიერის არქივიდან

ცაცა ჭანკიევი

სვანური ფრაგმენტების აღწერილობა 538

ელენე ჩაგელიშვილი

ქრისტიანე შარაშიძის „ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოლიტიკური
განწყობილება“ 546

მოგონება

ელენე მაჭავარიანი

ედღენება ხელნაწერთა ინსტიტუტის – ამჟამად კორნელი კეკელიძის
სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის – დამაარსებლისა და მისი
პირველი დირექტორის – ილია აბულაძის ნათელ სსოვნას 572

გასსენება

დოქტორი ანდრეა შმილტი

დოქტორი პეტერ ჰალფტერი..... 585

ლალი ჯღამია

მანანა დოლაქიძე..... 589

მზია სურგულაძე

მეგობრის სსოვნას 591

2017-2019 წლების გამომცემები..... 597

CONTENTS

PHILOLOGY

KHATUNA GAPRINDASHVILI

Georgian Palimpsest Kept in the National Library of France (Par.Geo.5).....17

LIA KIKNADZE

The Georgian Texts of the Greek-Georgian Manuscript.....31

MAIA MATCHAVARIANI

On the dating of the Greek Editions of St. St. Demetrios "Martyrdom" 52

NINO MELIKISHVILI

The Interrelationship between the Georgian Translation of St John of Damascus'
Homily on the Dormition and its Greek Source.....64

NATIA NATSVLISHVILI

The Festal Typikon Dedicated to David Garejeli According to MS A-160.....85

TAMARA PATARIDZE

Palestinian translations: from Arabic and Syriac to Georgian.....94

MAIA RAPAVA

From T'ao-K'larjeti to Athos, from Athos to Gelati (In the Context of
Georgian and Armenian Relations).....114

LASHA TKEBUCHAVA

Ascetic Text Talking Back on Passion Attributed to St Maximus the Confessor
and its Translation by Euthymios Hagiorites.....127

DAVID SHENGELIA

Danuskhva – an old Georgian word.....139

NESTAN CHKHIKVADZE

Canon of Evsebi of Caesarea In 9th-10th Century Georgian Gospels.....159

KAKHA SHCHERBAKOV

Early Sources Concerning Saint George and the Reflection of His Cult
in the Life of Grigol Khandzteli 168

HISTORY – SOURCE CRITICISM

ZAZA AKEKSIDZEA

Arseni vaches-dze.....193

KHATUNA BAINDURASHVILI

Iran's Administrative Policy and Eastern Georgia (17th-18th Centuries).....205

TAMAR MESKHI

Unknown Georgian Monument in Greece ("Panagia Tornikiu").....221

MZIA SURGULADZE

Cultural Tendencies of T'ao-Klarjeti and the Byzantine World.....230

THEA KARTVELISHVILI	
The Political Essence of Blood Privileges under King Bagrat III.....	248
VICTOR CHKHAIDZE, ANDREI VINOGRADOV, SHOTA GUGUSHVILI	
An 11 th Century Georgian Seal of St George Monastery in Ainakhvi.....	271
ART OF BOOK MANUSCRIPT	
MAIA KARANADZE	
On Correlation of the Miniature and the text in the Georgian Psalm.....	279
ROSTOM KACHAKHIDZE	
An Unknown Work by ‘Grigol the Painter’ (Meskhishvili) 17 th -18 th cc.....	297
FROM THE HISTORY OF THE BOOK MANUSCRIPT	
IA GACHECHILADZE	
The Literary and Educational Work of Georgian Women in Medieval Georgia.....	311
IA GACHECHILADZE	
The Monastic Library of Martvili.....	318
APOLON TABUASHVILI	
Once Again Concerning the Price of Books (11 th -18 th cc).....	332
THAMAR OTKHMEZURI	
Toward the Reconstruction of Georgian Scholarly Activity in the Antioch Region – "a sip is sufficient to know the taste of water of a great river".....	350
DALI CHITUNASHVILI	
The History of Book Production (Based on the Example of One Sinaitic Manuscript O/Sin.Geo-6).....	378
METHODOLOGY OF THE SOURCE STUDY	
TAMAR ABULADZE	
Scientific Manuscripts: An Interdisciplinary Study, Results and Perspectives.....	388
ESMA MANIA	
Problems Associated with the Academic Edition of Notebooks in Ilia Chavchavaze’s Private Archive.....	406
RESTORATION-CONSERVATION	
IZOLDA JIKIDZE, REVAZ KLDIASHVILI, SHORENA TAVADZE	
Toward the Study of the Microflora of the Book Repository.....	424
HUBERT KAUFHOLD	
History of Kartvelology in Germany.....	433
FROM THE HISTORY OF SCIENCE	
NUGZAR PAPUASHVILI	
Grigol Peradze – Translator and Commentator of the Song of Solomon.....	476

LIANA SAMKURASHVILI	
Sixty Years of Work of Orientalists at K. Kekelidze National Centre of Manuscripts of Georgia.....	488
LELA SHATIRISHVILI	
Solomon Iordanishvili – Researcher of Georgian Manuscripts.....	521
REVIEW	
KETEVAN GIGASHVILI	
Review on Lia Kiknadze’s Monograph “Vasil Tchiladze – a New Name in Georgian Lexicography”	528
THAMAR OTKHMEZOURI	
The Georgian Palimpsests Preserved in National Center of Manuscripts.....	535
FROM THE ARCHIVES OF THE SCIENTIST	
TSIALA CHANKIEVI	
Description of Svan Fragments	538
ELENE CHAGELASHVILI	
‘The Political Attitude of Nikoloz Baratashvili’ by Kristine Sharashidze	546
REMEMBERING	
ELENE MATCHAVARIANI	
In Memoriam of Ilia Abuladze, the Founder and the First Director of the Institute of Manuscripts, currently National Center of Manuscripts.....	572
ANDREA SCHMIDT	
Dr. Peter Halfter.....	585
LALI JGHAMAIA	
Manana Dolakidze	589
MZIA SURGULADZE	
Remembering a Friend.....	591
2017-2019 PUBLICATIONS	597

ხელნაწერთა ძირითადი საცავები საქართველოში

შემოკლებები

- ბიეშ სერგი მაკალათიას სახელობის გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი
- სცსა საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (საქართველოს ეროვნული არქივი)
- სიეშ სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)
- სჯიშ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)
- ქიეშ ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი
- ხმ შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების ეროვნული მუზეუმი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)
- ხეც კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ყოფილი კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი)
- ზიამ ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმი

ანნასვის წმ. გიორგის მონასტრის XI საუკუნის ქართული ბეჭედი

ტყვიის ბიზანტიური შეკიდული ბეჭდები არა მხოლოდ იმპერიის ტერიტორიაზე გვხვდება, არამედ მის მოსაზღვრე რეგიონებშიც, რომლებიც სხვადასხვა ხარისხით განიცდიდნენ ბიზანტიის პოლიტიკურ და კულტურულ ზეგავლენას. VI-XV სს. ბიზანტიური ბეჭდების წარწერები ძირითადად ბერძნულ ენაზეა შესრულებული, მაგრამ გვხვდება ბეჭდები ლათინური, ან ორენოვანი – ბერძნულ-ლათინური, წარწერებითაც, რამდენადაც ლათინური იმპერიის კეისარ ჰერაკლეს მმართველობამდე (610-641 წწ.) ოფიციალურ ენად რჩებოდა. გარდა ამისა, იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ბეჭდები თურქული, არაბული, სირიული, ებრაული, სომხური და სხვ. წარწერებით. ისინი ბიზანტიის სამსახურში მყოფ ან მის სამყაროში ჩართულ ხალხთა წარმომადგენლებს ეკუთვნოდა¹.

სწორედ ასეთ ბეჭდებს განეკუთვნება პატრიკოსისა და სტრატეგოსის, გიორგი კატასის, ორი უნიკალური ქართულ-ბიზანტიური ორენოვანი საბეჭდავი XI ს. მეორე ნახევრისა.

პირველი საბეჭდავი (სურ. 1) გიორგი ზაკოსის კოლექციიდანაა და ორჯერ იყო გამოტანილი აუქციონებზე². ბეჭდის დიამეტრია 25 მმ., წონა 13,8 გრ.

შუბლი: ცენტრში, მედალიონში, წმ. გიორგის წელზევითი გამოსახულება. წმინდანი სამხედრო შესამოსელშია, მარჯვენა ხელში შუბი უჭირავს, მარცხენაში – ფარი. წმინდანის გამოსახულების ორივე მხარეს ბერძნული წარწერაა: $\text{Α} - \Gamma\text{Ε} \parallel \text{Ω} - \text{ΡΓ} = \text{Ο} \text{ ἄ}(\gamma\iota\omicron\varsigma) \text{ Γεώργ}(\iota\omicron\varsigma) -$ წმინდა გიორგი. მედალიონის გარშემო, წრიულად, ასომთავრულით შესრულებული წარწერაა:

აქვ სტრატეგ კატასი გიორგი პატრიკი კატას ძე.

ზურგე: ოთხსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა:

¹ Cheynet, *L'usage des langues*, p. 112-119.

² Зайнѣ, *Проблемы византийско-грузинской*, С. 423-427; SPINK, *Auction 132*, p. 9, № 118; Classical Numismatic Group, Inc., *Mail Bid Sale 58*, Lot 1505.

.KERϑ/ | ΓEAPΓ/Π̄P̄. | K̄P̄AΓ/IA | -KATA- | -•- = [+] K(ύρ)ε β(οή) θε(ι) Γεωδγ(ίω) π(ατ)ρ[ι](κίω) κ(αί) στρατ(η)γ(ῶ) τῶ Κάτα - უფალო, შეენიე გიორგი კატასს, პატრიკიოსსა და სტრატეგოსს.

მეორე ეგზემპლარი (სურ. 2) – ორიგინალის ასლი ანრი სერიგის კოლექციიდან³. ბეჭდის დიამეტრია 29 მმ., ასლისა 19-17 მმ. (ორიგინალი ზომით ასლზე დიდია).

შუბლი: ცენტრში, მედალიონში, სავარაუდოდ, წმ. გიორგის წელზევით გამოსახულება. წმინდანს მარჯვენა ხელში შუბი უჭირავს, მარცხენაში – ფარი. მედალიონის გარშემო ასომთავრული წარწერაა:

+ Γ̄I UCPIK̄I K̄PCACI CI = გ(იორგ)ი პატრიკი კატას ძე.

ზურგი: ნერტილოვან არშიაში მოქცეული ოთხსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა:

+ | ΓEAP/ | Π̄IK̄P̄A | T̄Γ/OKA | TAC = + Γεώρ(γ)ιος π(ατ) ρ(ί)κ(ιος) κ(αί) στρατ(η)γ(ός) ὁ Κάταζ - გიორგი კატასი, პატრიკიოსი და სტრატეგოსი.

ბერძნულ-ლათინური კატა, „კატა“, ქართულში სწორედ ამ გზით შემოვიდა. მაგრამ მხოლოდ საქართველოში ჰქონდა ამ სიტყვას სახელის ფუნქცია (იხ. მაგ. 1035 წ. შატბერდში გადანერილი ბასილი დიდის ფსალმუნთა თარგმანების ერთი ქართული ნუსხის ანდერძი (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ხელნაწერი A-135 I, ფ. 255v⁴), თანაც ქალის სახელისა. მართლაც, კატა ერქვათ სახელად ქართველ მეფეთა გიორგი I-ისა (1014-1027 წწ.) და დავით IV აღმაშენებლის (1089-1125 წწ.) ასულებს. წარჩინებული ბიზანტიელი მოხელის არა მამის, არამედ დედის სახელით მოხსენიება დედის მაღალ სტატუსზე უნდა მიანიშნებდეს. დავითის შვილი 1116-1118 წწ. გაჰყოლია ცოლად ალექსი ვრიენიოს კომნენოსს⁵. ბეჭდის თარიღით თუ ვიმსჯელებთ, უფრო სარწმუნოა, რომ ჩვენი გიორგი კატასძე პირველი კატას (ვისი ბედიც უცნობია) შთამომავალი ყოფილიყო. მეორე მხრივ, ჩვენ აქ ვხედავთ საინტერესო მაგალითს პატრონიმის მეტსახელად, ან იქნებ სულაც საგვარეულო სახელად ქცევისა: თუკი ბერძნული გრამატიკული ფორმა ὁ Κάταζ ჯერ კიდევ შესაძლებელია გაგებულ იქნას გენეტივის სახით („კატას ძე“), ფორმა τῶ Κάτα ნათლად მიუთითებს რომ ბეჭდის მკვეთელს (?) სიტყვა Κάταζ ნომინატივის აზრით ესმოდა. ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ პატრიკიოსი გიორგი იყო არა უშუალოდ კატას შვილი, არამედ ერთი მის შთამომავალთაგანი, რომლებიც ბერძნულად Κάταζ-ებად, ხოლო ქართულად

³ Cheynet – Morrisson – Seibt, *Les sceaux byzantins*, p. 153, № 219; Cheynet, *La société byzantine*, p. 80, fig. 101; Seibt, *Rezension: Jean-Claude Cheynet*, S. 255; Cheynet, *L'usage des langues*, p. 114–115, fig. 7.

⁴ ბრეგაძე – კახაბრიშვილი – მგალობლიშვილი – ქავთარია – ქუთათელაძე – ჯღამაია, *აღწერილობა*, გვ. 158.

⁵ Toumanoff, *Les dynasties*, p. 134-135; ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 334, 366; კოპალიანი, საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან, გვ. 109-121.

კის სხვადასხვა ნიმუში. მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ კირქვის სვეტზე ასომთავრულით შესრულებული გიორგი ბასილის-ძის (სავარაუდოდ, ადგილობრივი ფეოდალის, ანაც სამღვდელოების წარმომადგენლის) XI ს. ქტიტორული წარწერა (სურ. 4).¹²

ამდენად, საფიქრებელია რომ წმ. გიორგის ეკლესიის გარდა, აინახევი / ანუხვაში XI ს.-ში არსებობდა აგრეთვე ქართული მონასტერი, საიდანაც შემოგვრჩა სწორედ ჩვენ მიერ განხილული უნიკალური ბეჭედი.

რაც შეეხება ბეჭდის დათარიღებას, შეიძლება შევნიშნოთ რომ სწორედ XI ს.-ში ჩნდება საქართველოში ორენოვანი (ქართულ-ბერძნული) ვერცხლის მონეტები მეფეთა ბიზანტიური ტიტულატურითა და ღმრთისმშობლის გამოსახულებით¹³: ბაგრატ IV-ის (1027–1072 წწ.) – ჯერ *ნოველისიმოსის* და შემდეგ *სევასტოსის* ტიტულით, გიორგი II-ის (1072–1089 წწ.) – *ნოველისიმოსის*, *სევასტოსისა* და მოგვიანებით *კესაროსის* ტიტულით, და დავით IV აღმაშენებლისა – *სევასტოსის* ტიტულით.

როგორც ჯუანშერის (XI ს.) ცნობიდან ირკვევა, საქართველოში გამოიყენებოდა „გუჯარნი ტყვისანი“¹⁴, მაგრამ თავად ნიმუშები ცნობილი არ არის. ახლა ჩვენს წინაშეა ამ ტიპის ბეჭდის ყველაზე ადრეული ნიმუშები ქართული სფრაგისტიკაში¹⁵. ამ ტიპის ბეჭდის არსებობა, ისევე როგორც მისი აღმოჩენა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, შეიძლება დავუკავშიროთ აფხაზეთში XI ს.-ში მიმდინარე მოვლენებს, კერძოდ, უფლისწულ დემეტრეს მიერ 1033 წ. მახლობლად ანაკოფიის გადაცემას ბიზანტიის იმპერიისათვის და მის საფუძველზე ბიზანტიური *თემის* შექმნას¹⁶. ციხის დაბრუნება მოხდა მხოლოდ 1074 წ. შემდეგ, მეფე გიორგი II-ის დროს¹⁷.

¹² Бражба, *Из истории письменности*, С. 15-16, рис. 7; Шервашидзе, *Столб*, С. 176-185; სილოგავა, *ეპიგრაფიკა*, გვ. 261–262. სხვა მაგალითებისათვის იხ. იქვე, გვ. 262–264, 280–281, 283.

¹³ კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, გვ. 43-44, ტაბ. III, 45-46a, IV, 47-50; Капанадзе, *Грузинская нумизматика*, С. 55-57, табл. III, 45-46a, IV, 47-50; Капанадзе, *Новый тип монеты*, С. 338-343, рис. 1-6; Добровольский, *Редкие грузинские монеты*, С. 162, 164, табл. I, 5-7; Paghava – Spanderashvili, *Georgian-Byzantine type coins*, p. 21–22; ფალავა – სპანდერაშვილი, *ქართული მონეტები*, გვ. 286–302, სურ. 1; Пагава – Спандерашвили, *Обращение грузинских монет*, С. 61-65, рис. 1; სილოგავა, *ეპიგრაფიკა*, გვ. 227-252.

¹⁴ *ქართლის ცხოვრება*, მეტრეველი, გვ. 237. აკაკი კლიმიშვილის მიერ აღმოჩენილი Q ნუსხის ეს იკითხვისი *ქართლის ცხოვრების* გამომცემლებს კრიტიკულ აპარატში აქვთ ჩატანილი (ძირითად ტექსტშია ჭალაშვილისეული C ნუსხის «გუჯარნი ტყვისანი»). ამავე იკითხვისს ეხმაურება მაჩაბლისეული m ნუსხის «გუჯარნი ტყუვისანი» (?). რაც შეეხება ანა დედოფლისეულ A ნუსხას, მას ეს სიტყვები საერთოდ აკლია.

¹⁵ შდრ. ბარნაველი, *საქართველოს საბეჭდავები*, გვ. 35-38; ბაქრაძე, *მასალები, ნაწ. I*; ბაქრაძე, *მასალები, ნაწ. II*.

¹⁶ Seibt, *The Byzantine Thema*, p. 174-176.

¹⁷ *ქართლის ცხოვრება*, მეტრეველი, გვ. 280, 299.

იმის გათვალისწინებით, რომ ანაკოფიასთან არის დაკავშირებული XI ს. ბიზანტიური სიგილოგრაფიის ცნობილი ნიმუშები, შუემნძი (ბულგარეთი) ნაპოვნი ბეჭედი პროტოსპათარ ნიკოლოზისა, სოტირიოპოლისისა და ანაკოფიის *ἐπί τοῦ χρισσοτρικλίνου სტრატეგოსისა* (XI ს. 40-იანი წწ.)¹⁸, და უშუალოდ ანაკოფიაში აღმოჩენილი ბეჭედი კონსტანტინესი, სრულიად ალანიის *პროტოპროედროსისა* და *ექსუსიოკრატორისა* (XI ს. მესამე მეოთხედი)¹⁹, არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ სწორედ ბიზანტიური ძეგლები იქნა აღებული სამონასტრო ბეჭდის ნიმუშად იმ განსხვავებით, რომ ასომთავრულით შესრულებული წარწერები ნათლად მიაჩნებენ მონასტრის საღმრთისმსახურო ენაზე – ქართულზე.

აქამდე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ნაპოვნი ერთადერთ ბიზანტიურ სამონასტრო ბეჭედს წარმოადგენდა კონსტანტინეპოლში მდებარე ქრისტე ყოვლისმხედველის (Pantepoptes) სავანის ბეჭედი ტამანიდან (XI-XII სს. მიჯნა)²⁰. ბიზანტიის იმპერიაში ყველა მონასტერს ჰქონდა ზოგადი ხასიათის საკუთარი ბეჭედი, რომლის წარწერაშიაც ნახსენები იყო ეკლესიისა თუ მონასტრის სახელი²¹. ანალოგიურ სიტუაციას ვხედავთ ქართული მონასტრის ჩვენ მიერ წარმოდგენილ ბეჭდის შემთხვევაშიც.

აინახვის წმ. გიორგის მონასტრის XI ს. ბეჭდის აღმოჩენა უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტია არა მხოლოდ ქართული და ბიზანტიური სფრაგისტიკისათვის, არამედ ზოგადად შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვისაც.

ბამოყენებული ლიტერატურა

1. **ბაქრაძე, მასალები, ნაწ. I** = ა. ბაქრაძე, *მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის, კატალოგი, ნაწ. I*, თბილისი, მეცნიერება, 1978.
2. **ბაქრაძე, მასალები, ნაწ. II** = ა. ბაქრაძე, *მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის, კატალოგი, ნაწ. II*, თბილისი, მეცნიერება, 1988.
3. **ბარნაველი, საქართველოს საბეჭდავები** = ს. ბარნაველი, *საქართველოს საბეჭდავები და სხვა გლიპტიკური მასალები*, თბილისი, მეცნიერება, 1965.
4. **ბრეგაძე-კახაბრიშვილი-მგალობლიშვილი-ქავთარია-ქუთათელაძე-ჯღამაია, აღწერილობა** = თ. ბრეგაძე – ც. კახაბრიშვილი – თ. მგალობლიშვილი – მ. ქავთარია – ლ. ქუთათელაძე – ც. ჯღამაია, *ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა*, I₂, თბილისი, მეცნიერება, 1976.
5. **კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა** = დ. კაპანაძე, *ქართული ნუმიზმატიკა*, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1950.

¹⁸ Seibt – Jordanov, *Στρατηγὸς Σωτηροπόλεως καὶ Ἀνακουπίας*, S. 234-235.

¹⁹ Аргун, *Вислая печать*, С. 4-5, рис. 2, I; Виноградов – Чхаидзе, *Печать Константина*.

²⁰ Чхаидзе, *Византийские печати*, С. 103–104, № 60.

²¹ Степаненко, *Печати*.

6. **კოპალიანი**, *საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან* = ვ. კოპალიანი, *საქართველოს ურთიერთობა ჯვაროსნებთან და ბიზანტიასთან*, XII ს.-ის საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1968, გვ. 109-121.
7. **სილოგავა**, *სვანეთის წერილობითი ძეგლები* = ვ. სილოგავა, *სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, ეპიგრაფიკული ძეგლები*, თბილისი, მეცნიერება, 1988.
8. **სილოგავა**, *ეპიგრაფიკა* = ვ. სილოგავა, *სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა*, თბილისი, არტანუჯი, 2004.
9. **ფალავა-სპანდერაშვილი**, *ქართული მონეტები* = ი. ფალავა – რ. სპანდერაშვილი, *XI-XII საუკუნის ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტები: მიმოქცევის ხასიათი*, საისტორიო კრებული, 5 (2015), გვ. 286-305.
10. **ქართლის ცხოვრება**, მეტრეველი = *ქართლის ცხოვრება*, რ. მეტრეველის რედაქციით, თბილისი, მერიდიანი, 2008.
11. **Cheyne**, *La société byzantine* = J.-C. Cheynet, *La société byzantine. L'apport des sceaux*, Paris, ACHCByz, 2008.
12. **Cheyne**, *L'usage des langues* = J.-C. Cheynet, *L'usage des langues à Byzance: le témoignage des sceaux*, in H. Ivankin – N. Khrapunov – W. Seibt (eds.), *Byzantine and Rus' Seals*, Kyiv, Sheremetievs' Museum, 2015, p. 107-124.
13. **Cheyne-Morrisson-Seibt**, *Les sceaux byzantins* = J.-C. Cheynet – C. Morisson – W. Seibt, *Les sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1991.
14. **Classical Numismatic Group, Inc.**, *Mail Bid Sale 58* = Classical Numismatic Group, Inc., *Mail Bid Sale 58, Closing Wednesday, September 19, 2001*, London, Imperial, 2001.
15. **Paghava-Spanderashvili**, *Georgian-Byzantine type coins* = I. Paghava – R. Spanderashvili, *Georgian-Byzantine type coins of Giorgi II and Davit IV: New specimens*, Journal of Oriental Numismatic Society, 216 (2013), p. 21-23.
16. **Seibt**, *Rezension: Jean-Claude Cheynet* = W. Seibt, *Rezension: Jean-Claude Cheynet, La société Byzantine: L'apport des sceaux*, JÖB 59 (2009), S. 254-259.
17. **Seibt**, *The Byzantine Thema* = W. Seibt, *The Byzantine Thema of Soteriopolis-Anakopia in the 11th century*, Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 6 (2012), p. 174-178.
18. **Seibt-Jordanov**, *Στρατηγὸς Σωτηροπόλεως καὶ Ἀνακουπίας* = W. Seibt – I. Jordanov, *Στρατηγὸς Σωτηροπόλεως καὶ Ἀνακουπίας. Ein mittelbyzantinisches Kommando in Abchazien (11. Jahrhundert)*, SBS, 9 (2006), S. 231-239.
19. **Spink**, *Auction 132* = SPINK, *Auction 132, Byzantine Seals from the Collection of George Zacos, Part II with Ancient and Gaulish Coins*, London, Tuesday 25 May 1999, London, Spink & Son Ltd., 1999, p. 1-53.
20. **Toumanoff**, *Les dynasties* = C. Toumanoff, *Les dynasties de la Caucase chrétienne de l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle. Tables généalogiques et chronologiques*, Roma, 1990.
21. **Zacos**, *Byzantine Lead Seals* = G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, II, Berne, Benteli Publishers, 1984.
22. **Аргун**, *Вислая печать* = А.Г. Аргун, *Вислая печать из привратной башни Анакопийской крепости*, Р.Б. Шатум – В.В. Улитин, VI «Анфимовские чтения» по археологии Западного Кавказа. Проблемы изучения погребального обряда народов

- Западного Кавказа в древности и средневековье. Краснодар, ИП Смородин, 2016, С. 4-10.
23. **Бгажба**, *Из истории письменности* = Х.С. Бгажба, *Из истории письменности в Абхазии*. Тбилиси, Мецниереба, 1967.
  24. **Виноградов-Белецкий**, *Церковная архитектура Абхазии* = А.Ю. Виноградов – Д.В. Белецкий, *Церковная архитектура Абхазии в эпоху Абхазского царства. Конец VIII–X вв.* Москва, Индрик, 2015.
  25. **Виноградов-Чхаидзе**, *Печать Константина* = А.Ю. Виноградов – В.Н. Чхаидзе, *Печать Константина, сына протопроедра и эксусиократора всей Алании, из Анакопии (ок. 1065–1075 гг.)*, Сборник статей памяти Н.А. Фроловой. Москва, 2018 (в печати).
  26. **Добровольский**, *Редкие грузинские монеты* = И.Г. Добровольский, *Редкие грузинские монеты в собрании Эрмитажа*, Прошлое нашей Родины в памятниках нумизматики. Ленинград, Аврора, 1977, С. 161-168.
  27. **Зайбт**, *Проблемы византийско-грузинской* = В. Зайбт, *Проблемы византийско-грузинской сигиллографии*, IV международный симпозиум по грузинскому искусству. Тбилиси, 1983, 23.V–2. VI. Часть I. Тбилиси, 1989, С. 422–432.
  28. **Капанадзе**, *Грузинская нумизматика* = Д.Г. Капанадзе, *Грузинская нумизматика*, Москва, Изд-во АН СССР, 1955.
  29. **Капанадзе**, *Новый тип монеты* = Д.Г. Капанадзе, *Новый тип монеты Давида Строителя*, ВВ, VIII (1956), С. 338-343.
  30. **Пагава-Спандерашвили**, *Обращение грузинских монет* = И. Пагава – Р. Спандерашвили, *Обращение грузинских монет XI в. с византийским титулом монарха*, Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2015 года. Памяти Нины Андреевны Фроловой (24.01.1936 – 2.10.2015). Материалы докладов и сообщений. Москва, ГИМ, 2015, С. 60-65.
  31. **Степаненко**, *Печати* = В.П. Степаненко, *Печати византийских монастырей и евлогии*, Культ святых мест в древних и современных религиях. VII Международная Крымская конференция по религиоведению. Севастополь 16–20 мая 2005 г. Тезисы докладов и сообщений. Севастополь, 2005, С. 49.
  32. **Чхаидзе**, *Византийские печати* = В.Н. Чхаидзе, *Византийские печати из Тамани*, Москва, ИА РАН, 2015.
  33. **Чхаидзе**, *Грузинская печать* = В.Н. Чхаидзе, *Грузинская печать византийского типа XI века*, Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2017 года. Москва, 23 и 24 ноября 2017 г. Материалы докладов и сообщений. Москва, ГИМ, 2017, С. 61-66.
  34. **Шервашидзе**, *Столб* = Л.А. Шервашидзе, *Столб из села Анухва*, Труды абхазского государственного музея, IV (1974), С. 176-185.

შემოკლებანი

ВВ – Византийский временник

JÖB – Jahrbuch Österreichischen Byzantinistik

PBW – Prosopography of the Byzantine World

SBS – Studies in Byzantine Sigillography

Victor Chkhaidze, Andrei Vinogradov, Shota Gugushvili

AN 11TH CENTURY GEORGIAN SEAL OF ST GEORGE MONASTERY
IN AINAKHVI

SUMMARY

This paper discusses a lead seal with an *Asomtavruli* inscription “St George of the a Nakh” monastery. The seal reveals Byzantine influence and must be associated with the 11th century Georgian monastery in Abkhazia, in a village called Anukhva, 3 kilometres north of Anakopia. The inscription on the seal clearly demonstrates that the liturgical and administrative language of the monastery was Georgian.

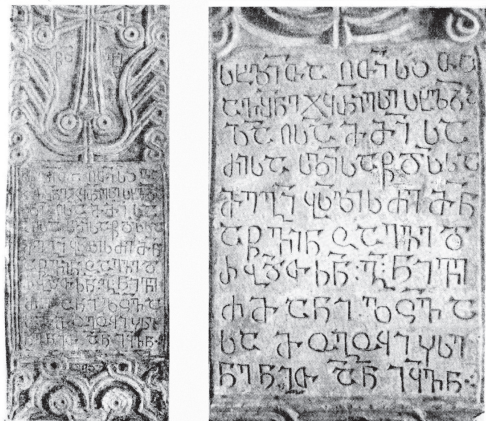
სურ. 1. პატრიკოს და სტრატეგოს გიორგი კატას-დის ბეჭედი (XI ს. მეორე ნახევარი).

სურ. 2. პატრიკოს და სტრა-ტეგოს გიორგი კატას-დის ბეჭდის ასლი (XI ს. მეორე ნახევარი).

სურ. 3. აინახვის წმ. გიორგის მონასტრის ბეჭედი (XI ს.).

სურ. 4. სვეტი ანუხვიდან გიორგი ბასი-ლის-დის ქტიტორული წარწერით (XI ს.).